

ברוכים הבאים לגן לאומי שומרון-סבסטיה



מבוא

כלב השומרון ההררי, כ-8 ק"מ מצפון מערב לשכם נמצאת שומרון-סבסטיה. האתר הוא גן לאומי מוכר, המנוהל על ידי הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, ושטחו 714 דונמים.

שומרון-סבסטיה שוכנת על גבי גבעה המתנשאת לרום 463 מ' מעל פני הים, הנמצאת על אם הדרך הראשית העוברת לאורכו של גב ההר ומוליכה משכם צפונה אל גנין. במקום נחשפה העיר שומרון, בירת ממלכת ישראל בימי הבית הראשון, שעל חורבותיה נבנתה בשנת 30 לפנה"ס, בהוראת הורדוס העיר סבסטיה, בצביון רומי מובהק.

מקור השם

"בשנת שלושים ואחת לאסא מלך יהודה מלך עמרי על ישראל ששים עשרה שנה בתרצה מלך שש שנים. ויקן את ההר שומרון טאת שטר בככרים כסף ויבן את ההר ויקרא את שם העיר אשר בנה על שם שטר אדני ההר שטרון" (מליא ט"ו 23-25).

שומרון נוסדה בשנת 879 לפנה"ס, ושימשה כבירת ממלכת ישראל עד לחורבנה בשנת 722 לפנה"ס בידי צבא אשור. בתקופה ההלניסטית הפכה העיר למעשה מקדונית שנקראה סמריה. בימי הבית השני החליף הורדוס את שמה של העיר, כפי שמצייין יוסף בן מתתיהו: "או יצא (הורדוס) להקיף את שומרון חוטמה והשתדל לשתף ביישוב העיר רבים טאלה שסייעו על ידו בטלחמותיו ורבים טהשכנים (ועשה את העיר לרבת עם טאוד-טאוד), אם כי לא הייתה קודם בין החשובות, בשוקרו להקים (בה) מקדש של סבאסטוס, ובפרט שהיה זקוק להם (לתיושבים) לשם כטחוננו. הוא שינה את השם (שומרון) וקרא לה סבאסטי...". (קדמוניות היהודים, ט"ו).

שמה של העיר הרומית סבסטיה המשיך והשתמר עד ימינו בשמו של הכפר הערבי הסמוך סבסטיה.

תולדות המקום

שומרון נוסדה על-ידי עמרי מלך ישראל בשנת 879 לפנה"ס, כבירתה של ממלכת ישראל, לאחר שמלך בתרצה שש שנים. בנו ממשיכו - אחאב, מלך בשומרון עשרים ושתיים שנים, הקים מובח לבעל ובנה עבורו מקדש - "בית בעל בשומרון" (מליא ט"ו 31-33). מולחן הבעל בשומרון קשור ככל הנראה בנישואי אחאב עם איזבל בת אתבעל מלך צידוניים, שכנגדה וכנגד נביאי הבעל יצא אליהו הנביא אשר השמיד את נביאי הבעל בהר הכרמל (מליא י"ח). בימיו של אחאב נערכו מספר מלחמות כנגד הארמים, שבמהלך אחת מהן עמדה שומרון במצור וברעב. בקרב המכריע מול הארמים - קרב רמות גלעד, נפצע אחאב מפעי מוות. נוסחו הובאה אל העיר שומרון, בה נקבר, ומרכבתו נשספה בבריכת שומרון (מליא כ"ב 33-38). בפינה הצפון-מערבית של הארמון, בסמוך לחומת הסוגרים, נתגלתה בחפירות בריכה, שכיום לא ניתן לראותה, ולגביה הועלתה השערה כי היא הבריכה בה נשטפה מרכבתו של אחאב.

בנו של אחאב, יהורם, נאלץ אף הוא להילחם בארמים, ובימיו עמדה שומרון במצור וברעב קשה עד שעל פי התיאור, אימהות אכלו את בניהן, ואפילו צואת היונים הפכה למצרך מבוקש (מליב"ו 24-30). למרות הרעב הקשה הצליחה שומרון לעמוד במצור. גדולתה של שומרון שבה ונתחדשה בימיו של המלך ירבעם בן-יואש, אשר מלך בשומרון ארבעים ואחת שנים, והשיב את נבול ישראל מבוא חמת עד ים הערבה (מליב"ו י"ד, 23-24). רוב שרידי הארמון שנחמר בראש הגבעה, בסמוך לחומה הדרומית, שייכים ככל הנראה לימי מלכותו. ארמונות השן של שומרון שימשו את מלכי ישראל עד לחורבנה של העיר, וכנגד השפיע והתענוגות שהיו בהם יצאו נביאי ישראל ובהם הנביא עמוס, שאף ניבא את חורבנה של העיר: "שמעו הדבר הזה פדות הבשן אשר בהר שמרון הקוֹשְׁקוֹת דלים הרועצות אכזוניים האומרות לאדונייהם הביאה ונשתה... הפכתי בכס כמהפכת אלוהים את סדום ואת עמורה ותהיו כאוד מועל משריפה ולא שבתם עדי נאום ה' " (עמוס ד' 1-11). לאחר מספר מסעות מלחמה אשוריים, הושם על שומרון מצור על-ידי המלך סרנון השני. העיר חרבה בשנת 722 לפנה"ס בעת מלכותו של הושע בן-אלה מלך ישראל. רבבות מתושבי שומרון הוגלו אל מחוזות האימפריה האשורית ובמקומם הושבו בעיר בני עמים אחרים שהוגלו על ידי האשורים אל השומרון, ובהם בני עמים מבבל, מכותא (כותים) וממקומות נוספים ברחבי האימפריה (מליב"ו י"ד 24-26). שומרון (שמרון) שימשה כבירת פחוזה תחת שלטון אשור ובבל, ולאחר מכן תחת השלטון הפרסי.

בתקופה ההלניסטית אוכלסה שומרון-סמריה בחיילים משוחררים מצבא של אלכסנדר מוקדון. העיר הפכה למרכז הלניסטי ור לסביבתו, מוקף חומות, שבהן שולבו מגדלים עגולים, שנחשפו בחפירות. העיר ההלניסטית הוחרבה בידי המלך החשמונאי יוחנן הורקנוס בשנת 108 לפנה"ס.

העיר נוסדה מחדש בימי פומפיוס וגביניוס (63-57 לפנה"ס), ובשנת 30 לפנה"ס הוענקה העיר למלך הורדוס, אשר שינה את שמה לסבסטי. הורדוס בנה בראש הגבעה מקדש לאוגוסטוס, שימר את ביצורי העיר והקים את האצטדיון.



אספקת המים לעיר נעשתה באמצעות אמת מים בנויה, שהובילה מים אל העיר ממעינות שכס, דרך עין-הארון המצוי מדרום-מזרח, ומהווה את מקור המים של הכפר סבסטיה עד ימינו. בימי המרד הראשון ברומאים (66-70 לספירה) חרבה העיר. העיר הרומית סבסטי זכתה לתקופת מריחה נוספת בתקופת הקיסר ספטימיוס סוורוס (מאה שנייה-שלישית לספירה), ואף הפכה לקולוניה רומאית. בעיר הרומית נבנו: תאטרון, פורום (רחבה מרכזית), מבנה בסיליקה, מקדש לאלה קורה ורחוב עמודים (דקומאנוס מקסימוס) שהיווה את השדרה הראשית של העיר ולצדו נבנו חנויות.

בתקופה הביזנטית הייתה העיר מקום מושב של בישוף, והוקמו בה מספר כנסיות המנציחות מסורת שקבעה בסבסטיה את מקום קבורתו של יוחנן המטביל. מסורת נוצרית נוספת מתקופה זו אף מזהה במקום את קברו של אלישע הנביא. בתקופה הביזנטית החלה העיר לרדת מגדולתה. לאחר הכיבוש הערבי (636 לספירה) הפכה סבסטיה לכפר קטן שבתחומו נבנתה בתקופה הצלבנית כנסייה על שם יוחנן המטביל, שהפכה לאחר גירוש הצלבנים למסגד.

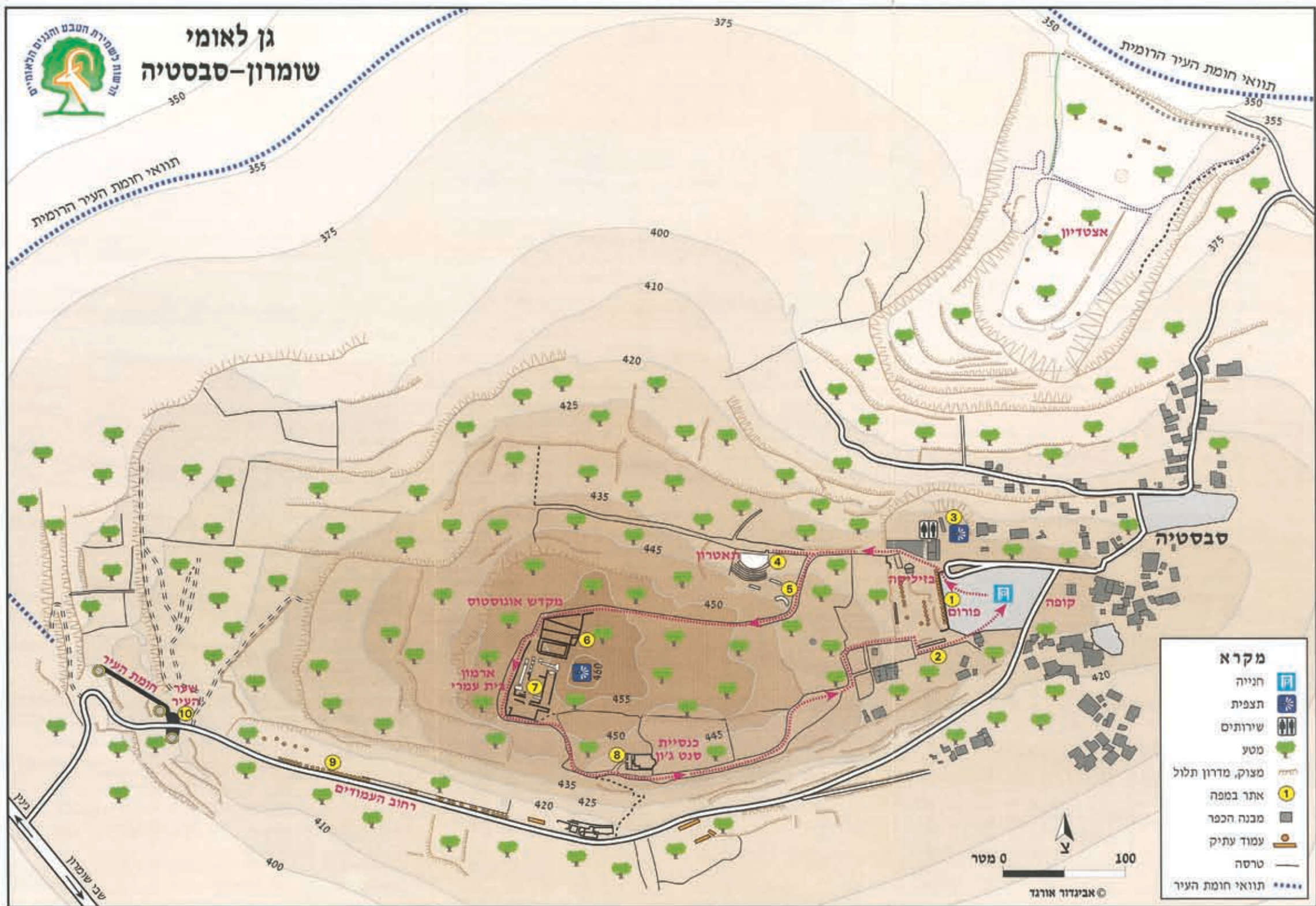


סקירת המחקר הארכיאולוגי

החפירות הראשונות באתר נערכו בין השנים 1908-1910, ע"י משלחת של אוניברסיטת הרוורד, בראשה עמד נ' שומאכר, ולאחריו ג'א רייסטר וקיס פישר. החפירה המרכזית נערכה באתר בין השנים 1931-1935 על-ידי משלחת מאוחדת של אוניברסיטת הרוורד, הקרן האנגלית לחקירת ארץ ישראל, האקדמיה הבריטית, בית הספר הבריטי לארכיאולוגיה בירושלים והאוניברסיטה העברית בירושלים. בראש המשלחת עמד ג'ורג' קרופוט, וסגנו היה איל סוקניק. בשנים 1965 ו-1967, נערכו באתר חפירות מצומצמות בניהולו של ז'יאדין מטעם אגף העתיקות הירדני.

בשנת 1968 נערכה חפירת בדיקה מצומצמת במערב התל על ידי ג'יה הנסי.





8. הכנסייה הביזנטית
מארמון מלכי ישראל נמשך בשביל אל עבר הכנסייה הביזנטית. בימי הביניים שוקמה הכנסייה, כחלק ממגזר שהוקם במקום לציון מסורת נוצרית, על פיה ראשו של יוחנן המטביל הוחבא במקום זה לאחר שנכרת. כנסייה נוספת המציינת את מקום קבורתו של יוחנן המטביל מצויה בתוך הכפר סבסטיה והפכה למסגד.



9. רחוב העמודים (דקומאנוס מכסימוס)
מהכנסייה נמשך מזרחה בשביל החזור אל הפורום - כיום מגרש החנייה, מכאן ניסע עם הרכב בדרכנו מהאתר החוצה. בדרך נעבור ברחוב העמודים, שהיווה את השדרה המרכזית של העיר הרומית. רחוב הכביש היה 12.5 מ' ממשני צדדיו הוצבו עמודים. בשני צדי הרחוב היו מדרכות מוצלות שמעבר להן היו חנויות. בקטע המזרחי של הרחוב השתמרו מדרגות העולות מהרחוב אל עבר הפורום. אורך הרחוב היה מעל ל-800 מ' ובו ניצבו יותר מ-600 עמודים, שחלקם עדיין נותרו על עומדם.

10. השער המערבי
נמשך בנסיעה ונצא דרך השער המערבי של העיר הרומית. לצדי השער בולטים שני מגדלים עגולים וביניהם קטע חומה בנוי היטב. המגדלים העגולים מימי הורדוס עומדים על יסודות מרובעים מהתקופה ההלניסטית.



5. המגדל ההלניסטי
מהתאטרון נשוב אל השביל ממנו הגענו ונעלה בשביל אל מעל לתאטרון. כאן נבחין בשרידי חומה שהקיפה את מצודת מלכי ישראל, שלתוך יסודותיה נבנה מגדל עגול מהתקופה ההלניסטית. המגדל העגול נבנה בשיטה האופיינית למקדונים, לפיה הונחו אבני הבנייה לרוחב הקיר, כך שחזיתן הצרה בולטת כלפי חוץ. מגדל זה הינו חלק מחומה שהקיפה את מרכז העיר בתקופה ההלניסטית.



6. מקדש אוגוסטוס
נמשך בשביל אל עבר ראש הגבעה, שם נבחין בשרידי המקדש אותו בנה הורדוס לכבוד הקיסר אוגוסטוס. קל להבחין במדרגות הרחבות שהוליכו מהחצר אל המקדש, שהיה מוגבה ובפתחו עמודי ענק, שבסיסיהם שרדו עד ימינו. מתחת ליסודות המקדש נחשף החלק המערבי של הארמון שמתקופת מלכי ישראל.

7. ארמון מלכי ישראל
נקיף את המקדש מצדו המערבי ונמשך אל עבר החומה הדרומית של ארמון מלכי ישראל. בחפירות שנערכו באתר, נחשפה מצודה שהוקמה ככל הנראה בראש הגבעה, בימי אחאב או בימי אביו, עמרי. המצודה נועדה לעמוד מול מצור והוקפה בחומה פנימית ובחומה חיצונית כפולה, הנקראת חומת סוגרים. מארמונו של אחאב כמעט ולא השתמרו שרידי בנייה, אך בתחום הארמון - "על רצפת החצר של ארמון אחאב" - נמצאו פיתוחי שנהב מיוחדים ביותר בסגנון פיניקי ("שנהב-שומרון"), המיוחסים בחלקם לתקופתו וככל הנראה שימשו לעיטור הכס - "בית השן" שבנה אחאב (מ"א כ"ב 39). בתחום הארמון נמצאו מחסנים, כנראה מתקופת מלכותו של ירבעם השני, ובהם נמצאו "חרסי שומרון" - שבדי חרסים שעליהם נכתב בדיו שחורה בשפה העברית (אוסטרקונים). ההשערה המקובלת היא כי חרסים אלו שימשו כתעודות משלוח עבור משלוחים של שמן ויין שהובאו מיישובי הממלכה כמס אל מחסני ארמון המלך.

ביקור באתר

1. הכיכר המרכזית - הפורום והבסיליקה
מגרש החנייה מצוי במקומה של הרחבה המרכזית (הפורום) - מרכז החיים והמסחר של העיר הרומית. הפורום, ככל הנראה, הוקף בקירות ומידותיו היו גדולות למדי: 73 מ' x 128 מ'. בקצהו המערבי של הפורום נמצא מבנה הבסיליקה אשר שימש כמקום כינוס ומשפט של נכבדי העיר. ממבנה הבסיליקה נשתמרו עמודים מרשימים על בסיסיהם וכתורותיהם ובקצה הצפוני בימה ובה גומחה חצי עגולה וארבע שורות מושבים.

2. החומה הישראלית
בצמוד למבנה הבסיליקה מדרום, נחשף קטע מחומת העיר הישראלית שהשתמר לגובה שלושה נדבכים מעל לסלע היסוד. הבנייה אופיינית לתקופת הממלכה הישראלית - האבנים סותרות בכמה משוליהן, אך מרכון נותר בולט, חלקן הונח לרוחב הקיר וחלקן לאורך - בסגנון בנייה המכונה "ראשים ופתינים".

3. תצפית אל האצטדיון
מהקצה הצפוני של מגרש החנייה, נוכל לצפות לכיוון צפון-מזרח, אל עבר התרחבות העמק המצוי למרגלותינו, ובו שרידי האצטדיון של העיר (200 מ' אורך x 70 מ' רוחב), שייסודותיו מתקופתו של המלך הורדוס. שטח האצטדיון מעובד היום, ונראים בו מספר עמודים הבולטים מעל פני השטח. חלקו הצפוני נבנה על גבי סוללת עפר מלאכותית ומוגבה, שהקצה הצפוני שלה נשק לחומת העיר הצפונית מימי הורדוס. באצטדיון נערכו תחרויות ספורט שונות.

4. התאטרון הרומי
ממגרש החנייה נפנה בשביל מערבה, אל עבר התאטרון הרומי, מהמאה השלישית לספירה, ממנו השתמרו חלק מהמושבים, וחלקם שחוזר. קוטרו החיצוני של התאטרון היה 65 מ'.

